

*Київський
національний університет
імені Тараса Шевченка*

ВІСНИК

ІСТОРІЯ

Випуск 47

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

**ВІСНИК
ІСТОРІЯ**

ВИПУСК 47

Засновано 1958 р.

Київ
Видавничий центр
"Київський університет"
2000

ЗМІСТ

Мельник Л.Г. Гетьман Іван Мазепа і правобережна козаччина	4
Катренко А.М., Крупка О.В. До питання про становий характер земських судів Правобережної України в другій половині XVI – першій половині XVII ст.	6
Тюрменко І.І. Діяльність І.Огієнка з організації допомоги українським біженцям 1920–1923 рр.	12
Магда Є.В. Близькосхідна політика Білла Клінтона в 1993–1994 рр. та укладення ізраїльсько-йорданського мирного договору	15
Гоман Ю.О. До питання про історико-географічне поняття “Дашт-і-Кипчак”	19
Котляров П.М. Аугсбурзький рейхстаг: генезис реформаційної теології	21
Хитровська Ю.В. Участь церкви в національно-визвольному русі на Правобережній Україні наприкінці XVIII – на початку XIX ст. та урядова реакція на неї	25
Владимиров А.О. До питання про вищі державні магістратури Херсонеса Таврійського	30
Ляшенко О.О. Україна і НАТО : на шляху до особливих відносин	33
Кузіна Н.В. Діяльність редакційного комітету “Літературно-наукового вісника” в Києві в 1912–1919 рр.	38
Стаднюк Т.Д. Діяльність Олександра Яковича Шульгина за доби Центральної Ради Української Народної Республіки	40
Чиркало Н.М. Київська громада 80–90-х рр. XIX ст.	46
Солошенко В.В. Науково-технічне та гуманітарне співробітництво України й Німеччини в 90-ті рр. XX ст.	50
Румянцева С.С. Формування української інтелігенції Наддніпрянської України наприкінці XIX – початку XX ст.	53
Лакішик Д.М. Позиція адміністрації Дж.Буша щодо об’єднання Німеччини	56
Стельмах С.П. Становлення професорської корпорації в Харківському університеті на початку XIX ст.	59
Гончар Б.М., Іваненко О.А. Ідеї Фур’є та діяльність гуртка петрашевців	63
Мельничук О.П. Дмитро Дорошенко в Київському університеті в 1906–1909 рр.	66
Перерва В.С. Державний вплив на церковне богослужіння в Київській єпархії кінця XVIII–XIX ст.	70
Денисенко О.А. Основні напрямки державної політики з охорони історико-культурної спадщини за доби Гетьманату (1918)	74
Непочонтний В.В. Інвентарна реформа 1847–1848 рр. і проведення її в Подільській губернії	77

степами. Крім цього, автор далі писав "прибули вони [татари] до міста Судак і це місто Кипчаків, з якого вони отримують свої товари"¹². Це повідомлення підтверджується пізнішою інформацією Іоганна Шильтбергера: "Далі, країна, що називається Кипчак, зі столицею Солкат"¹³. Однак цьому суперечить факт особливого становища Криму в політичній системі Золотої Орди. Зокрема, ал Омари називав золотоординського хана Узбека "государ Сарая, Харезма, Крима і Дашт-і-Кипчака"¹⁴. Еддзехебі також називає серед титулів хана Берке "цар Кипчака і степів Судацьких"¹⁵, таким чином відмежовуючи Крим від Половецької землі. На наш погляд остання версія відображає офіційний погляд золотоординської влади і тому вірогідніша. Крім того, у мусульманських джерелах дуже часто і досить вільно вживаються поняття "земля", "країна". Зокрема, арабський географ Абульфеда у своєму землеописанні (1321) повідомляв про сучасне кримське місто Чуфут-Кале: "Керкер або Керкі... знаходиться в країні Асів...; жителі [його] належать до племені Асів"¹⁶.

Східніше Кримського півострова Половецька земля, безсумнівно, включала степові території Східного Приазов'я та Північного Передкавказзя, на що вказував Ібн ал-Асір у наведеному вище тексті. Рашид ад-Дін та Бедреддін Елайні та інші персидські автори¹⁷.

Далі на південний схід, незважаючи на абсолютну політичну гегемонію половців-кипчаків у східноєвропейських степах XII–XIII ст., область Нижнього Поволжя зберігала певну автономність і не була складовою частиною "країни Кипчаків". З приводу цього Абу Хамід ал-Гарнаті в середині XII ст. писав: "І на ній [Волзі] знаходиться місто, яке називають Саджін, а в ньому сорок племен гузів, і у кожного племені окремих емір"¹⁸. У свою чергу Наджіб Хамадані – сучасник ал-Гарнаті – повідомляв: "Саксін – це місто, більше якого немає в Туркестані, [місто] має в обсязі 6 фарсахів: у цій [же] благоустроєній області [є] інші його міста – Скркенд, Узкенд [і] Бджкенд. Мешканців його [Саксіна] турбують племена Кипчаків і Йемеків. У цій області [віласті] немає ріки, окрім Атіла"¹⁹. У першій половині XIII ст. джерела в переліку жертв монгольської агресії називають окремо Саксін: "В бік Кипчаків, Саксіна і Булгара він [Угедей-каан] направив з таким же військом Куктая і Субатай-Багадура"²⁰. Руські літописи теж подають населення Нижнього Поволжя окремо від половців: "Того ж лета [1228 р.] Саксини и Половцы взбегоша из низу к Болгаром перед татарами..."²¹.

Наведені вище матеріали з географії Дашт-і-Кипчаку загалом підтверджуються повідомленням італійського монаха-францисканця П'єтро Карпіні, який проїхав східноєвропейські степи в 1245 р.: "Іхали ж ми через усю країну Команів, яка становить собою суцільну рівнину і має чотири великі ріки: першу – Дніпро...; другу – Дон...; третю – Волгу...; четверта ж називається Яїк... З півночі до Команії, безпосередньо за Руссією, Мордвінами і Білярами, тобто Великою Булгарією, прилягають Баскарти, тобто Велика Венгрія... З півдня ж до Команії прилягають Алани, Черкаси, Хозари [Gazaros]..."²².

Білою плямою в питанні про локалізацію Дашт-і-Кипчаку до цього часу залишається визначення його східних кордонів. У сходознавчій історіографії панує думка, що крайнім східним рубезем "країни Кипчаків" є ріка Іртиш. На наш погляд, вона сформувалася під впливом джерельної традиції, започаткованої повідомленнями арабських та перських авторів XIV ст.: ал Омари, Еддзехебі, Ібн Арабшахом та іншими²³, які ототожнювали Дашт-і-Кипчак з територією Золотої Орди за часів хана Узбека, і тому досить неточна.

Світло на це питання проливає повідомлення Джузджані, який, описуючи битву хорезмшаха Мухаммеда з монгольським військом на чолі з Джучі сином Чінгісхана в 1218 р., конкретно вказував, що вона відбулася на кордоні степів Кипчацьких²⁴. Учені локалізують місце цієї битви в Тургайському степу, що в Західному Казахстані²⁵. Ахінжанов С.М. стверджує, що ця подія відбулася "на крайньому півночі казахських степів, в околицях Уральських гір, у межиріччі річок Кумак і Джарли"²⁶.

П'єтро Карпіні переконали, що р.Яїк є східною межею "Команії", за якою лежить "земля Кангітів"²⁷. Про жителів степів на схід від Яїка Гільом де Рубрук писав: "Раніше там були якісь комани, що називалися Кангле"²⁸. Варто тут згадати, що руський літописець, здається, вважав р.Яїк крайньою межею Половецької землі, коли повідомляв, як князь Мстислав Мономахович загнав половців "за Дон, за Волгу, за Яїк"²⁹. Подібна думка зустрічається і в пізніших джерелах (XV–XVII ст.). Зокрема, Абу-л-Газі зазначав: "юрт цей [кипчаків, Дашт-і-Кипчак] дістався мангітам. Після цього [юрт цей] назвали Мангітським юртом"³⁰. Східний кордон цього юрту без сумніву визначався річками Яїк та Емба.

Вищеназвані матеріали знаходять своє підтвердження також і в природно-географічній характеристиці Дашт-і-Кипчаку. Згадуваний вже Джузджані писав: "Коли Туши (Джучі-хан), старший син Чінгісхана, побачив повітря і воду Кипчацької землі, то він визнав, що у всьому світі не може бути землі, приємнішої за цю, повітря кращого цьому, води солодшої від цієї, луків і пасовищ просторіших"³¹. З джерела також відомо, що Джучі прийшов туди після завоювання Хорезму, а тому ймовірно, що степові простори між р.Яїк і Аральським морем входили до складу Дашт-і-Кипчаку. Однак таке припущення повністю спростовується описом зайціцьких степів Ібн Батути, який зазначав: "Біля міста Сарайчука (на Яїку) закінчилася наша їзда на конях. У тих, хто подорожує цим степом – у звичай швидкість, унаслідок нестачі свіжої трави"³².

Напрошується висновок, що ріка Яїк (сучасна р.Урал) була східним кордоном Половецької землі. Проте в часи Надіршаха (XVII ст.) і навіть на початку XIX ст. степ на південь від Мангішлаку до р.Чандир називався Дашт-і-Кипчаком³³.

Таким чином, надійно визначити східні рубезі Половецької землі на нинішньому етапі розробленості даного питання неможливо. Вирішення цієї проблеми потребує окремого дослідження із залученням нових джерельних матеріалів. Упевнено стверджувати можна лише те, що на сході територія Дашт-і-Кипчаку обмежувалася степами північно-західного Приаралія. Територія від Аральського моря до Іртиша та від Сибіру до Сирдар'ї та оз.Балхаш хоч і була заселена кипчацькими племенами, становила окреме Сігнакське володіння, що знаходилося в залежності від Хорезму³⁴. Відносити зазначену територію до Дашт-і-Кипчаку не дозволяє відсутність подібних даних у джерелах.

¹Бартольд В.В. Сочинения. – М., 1968. – Т.5. – С.90, 525. ²Плетнева С.А. Половцы. – М., 1990. – С.167-170. ³Плетнева С.А. Древнерусские княжества X–XIII вв. – М., 1975. – С.260-300. Егоров В.Л. Историческая география Золотой Орды в XIII–XIV вв. – М., 1985; ⁴Кумекоев Б.Е. Государство кимаков IX–XI вв. по арабским источникам. – Алма-Ата, 1972. – С.32. ⁵Там само. – С.33. ⁶Кононов А.Н. Родословная туркмен. Сочинение Абу-л-Гази, хана Хивинского. – М.; Л., 1958. – С.43. ⁷Гизенгаузен В.Г. Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды (Далі СМОИЗО). – СПб., 1884. – Т.1. – С.195, 204, 206, 250. ⁸Путешествие в восточные страны Плано Карпини и Гильома де Рубрука. – Алматы, 1993. – С.61. ⁹Полное собрание русских летописей (Далі ПСРЛ). – М., 1962. – Т.2. – С.186. ¹⁰Плетнева С.А. Знач. праця. – С.105. ¹¹Рыбаков Б.А. Русские земли по карте Идриси 1154 г. // Краткие сообщения Института истории материальной культуры (КСИИМК). – 1952. – Т.43; Кузеев Р.Г. Происхождение башкирского народа. Этнический состав, история расселения. – М., 1974; Смирнов А.П. Волжские болгары. М., 1951. ¹²СМОИЗО. – Т.1. – С.3, 26; ¹³Шильтбергер И. Путешествие по Европе, Азии и Африке с 1394 года по 1427 год. – Баку, 1984. – С.44. ¹⁴СМОИЗО. – Т.1. – С.250; ¹⁵Там само. – С.204. ¹⁶Цит. за: Якобсон А.Л. Средневековый Крым. – М.; Л., 1964. – С.231. ¹⁷СМОИЗО. – М.; Л., 1941. – Т.2. – С.32. ¹⁸Путешествие Абу Хамида ал-Гарнати в Восточную и Центральную Европу (1131–1153). – М., 1971. – С.27. ¹⁹Цит. за: Агаджанов С.Г. Очерки истории огузов и туркмен Средней Азии IX–XIII вв. – Ашхабад, 1969. – С.162. ²⁰СМОИЗО. – Т.2. – С.21, 34. ²¹ПСРЛ. – М., 1962. – Т.1. – С.453. ²²Путешествие в восточные страны Плано Карпини... – с.61, 63. ²³СМОИЗО. – Т.1. – С.206, 236, 459-460. ²⁴СМОИЗО. – М.; Л., 1941. – Т.2. – С.13-14. ²⁵Бартольд В.В. Туркестан. // Сочинения. – М., 1968. – Т.5. ²⁶Ахинжанов С.М. Кыпчаки в истории средневекового Казахстана. – Алматы, 1995. – С.235. ²⁷Путешествие в восточные страны Плано Карпини... – С.63-64. ²⁸Там само. – С.106-107. ²⁹ПСРЛ. – Т.2. – С.218. ³⁰Кононов А.Н. Родословная туркмен. Сочинение Абу-л-Гази хана Хивинского. – М.; Л., 1958. ³¹СМОИЗО. – Т.2. – С.14. ³²СМОИЗО. – Т.1. – С.307-308. ³³Материалы по истории туркмен и Туркмении. – М.; Л., 1938. – Т.2.(XVI–XIX вв.). – С.117, 130-132, 161. ³⁴Ахинжанов С.М. Знач. праця. – С.238.

The article based on the arabian and persian geographical sources, russian chronicles and on the reports of the west-european journeyers view's. The author tries to characterize "Dasht-e-Kypchak" name, to show his historical and geographical location.